

ՍԱՄՎԵԼ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԳՊՀ դասախոս

ԿԱՊԵԼԸ ՈՐՊԵՍ ԽԱՓԱՆՍԱՆ ՄԻՋՈՑ, ԶՆՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴ ԵՎ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿ՝ ՉՐԱԴԱՇՏԱԿԱՆ ԵՎ ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ

Ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ հանցագործներին պարաններով, երկաթյա շղթաներով կապելը գրադաշտական և վաղ քրիստոնեական իրավունքում եղել է քրեադատավարական խափանման միջոց, քննության մեթոդ (անձին զոջման ու խոստովանության հակելու միջոց) և պատժատեսակ, կրել է ծիսական-արարողակարգային բնույթ: Ընդ որում, կապելը ոչ միայն որպես պատիժ, այլ նաև որպես խափանման միջոց ու քննության մեթոդ նույնպես ծառայել է հանցագործությունների կանխման նպատակներին: Կապելու ձևերը եղել են տարբեր: Ամբարշտություն, աղանդավորություն և զանազան այլ ծանր հանցագործություններ կատարած անձանց նկատմամբ, որոնք հրաժարվել են զոջալուց, մեղքերը խոստովանելուց, ներում ու փրկություն հայցելուց, որպես պատժատեսակ և կատարածի համար որպես հատուցում կիրառվել են կապելու հատուկ, առավել խիստ ու դաժան ձևեր: Դրանք կրել են «չարաչար», «խիստ», «կարևոր», «բուռն» և այլ անվանումներ: Նման դեպքերում հանցագործը կապվել է պարանոցից, ոտքերից ու ձեռքերից, նրա մարմնին տրվել է դիվական տեսք, որից հետո նա նետվել է Խոր Վիրապ (ինչպես Գրիգոր Լուսավորիչը) կամ շղթայակալ բանտարկվել (ինչպես Արշակ Երկրորդ հայոց թագավորը), կամ մահապատժվել այլ միջոցներով (ինչպես սուրբ կույսեր Հռիփսիմեն, Գայանեն և այլք): Հիմնավորվում է նաև, որ հանցագործներին զանազան խորհրդանշական-ծիսական ձևերով կապելուն վերաբերող գրադաշտական նորմեր, պատժատեսակներ և այլն, Գրիգոր Լուսավորչի կողմից ներմուծվել են հայկական վաղ քրիստոնեական իրավական համակարգ և լեգիտիմացվել:

Հիմնաբառեր- Տրդատ Երրորդ Մեծ, Գրիգոր Լուսավորիչ, կապել, գրադաշտական Հայաստան, քրիստոնեական Հայաստան, Խոր Վիրապ, դժոխք:

Սկիզբը «Արդարադատություն» գիտական հանդեսի 2017 թվականի 4 (39) համարում

Հանցագործներին կամ մեղավորներին կապելու մասին տեղեկություններ է հաղորդում Փավստոս Բուզանդն իր «Հայոց պատմություն» գրքում: Նա գրում է, որ հայոց Տիրան թագավորը՝ խաբելով իրանական Ատրպատականի սատրապ Շապուհ Վարազին, որպես նվեր նրան խոստացած ձիու փոխարեն մեկ այլ ձի է ուղարկում: Վերջինս՝ վրդովված իրեն խաբելու փաստից¹, և ձևացնելով, որ հյուր է եկել հայոց թագավորին, հարմար պահի բռնել է նրան և «կապեալ գոտս և զձեռս նորա ի կապս երկաթիս» հասցրել Դալարիք գյուղ, և այնտեղ շիկացրած երկաթով կուրացրել նրան²:

Փավստոս Բուզանդը նկարագրում է կապելու մեկ այլ արտառոց ձև ևս: Այն բանից հետո, երբ հայոց Արշակ Երկրորդ թագավորը՝ խախտելով Իրանի թագավոր Շապուհ Երկրորդին Ավետարանի վրա տված իր երդումը և նրա բանակից փախուստի է դիմել, ապա վերջինս յոթանասուն քրիստոնյա հոգևորականների, որոնք երդման համար տրամադրել էին Ավետարանը, մի գբի մեջ (գրադաշտական դժոխքը բաղկացած է սառցապատ գբերից կամ փոսերից) փողոտել է տվել: Ավետարանն էլ,

որի վրա երդվել էր Արշակ թագավորը, նա «կապելը պատեր երկաթի սարեօք (լարերով – Ս.) և իւրով մատանեաւ կնքեալ, ի գանձ տան հրամայէր. և տայր հրաման պահել զգուշութեամբ»³: Այսպիսով, ծիսական արարողություններ են կատարվել, որի միջոցով քրիստոնյաները մորթոտվել են դժոխքի փոսերում, իսկ Ավետարանը, որպես հանցավոր հավատալիքների աղբյուր ու խաբելու միջոց՝ կապվել է երկաթյա լարերով և բանտարկվել թագավորի զանձատանը (արխիվում): Այս միջադեպը նույնպես ապացույց է այն բանի, որ կապելը, լինի դա մարդու կամ որևէ առարկայի՝ եղել է դատավարական ծես և պատիժ:

Փավստոս Բուզանդը պատմում է նաև, որ հայոց Արշակ Երկրորդ թագավորին անհնազանդության, ստախոսության, երդմնահարության հանցանքերի համար ցմահ ազատագրկման դատապարտելուց հետո, Շապուհ Երկրորդը «...տայր հրաման բերել շղթայս, և արկանել ի պարանոցն Արշակայ և յոտս և ի ձեռս նորա երակաթս, և խաղացուցանել զնա ի յԱնդմըն՝ գոր Անուշ բերդն կոչեն, և պնդեալ զնա մինչև անդէն մեռցի»⁴: Եվ երբ Դրաստամատ ներքինին թույլատվություն է ստանում այդ բանտում այցելել իր թագավորին, ապա բանտախցում նրան գտնում է պարանոցից, ոտքե-

րից ու ձեռքերից երկաթյա շղթաներով կապված: Նա արձակում է «...գԱրշակ ի կապանացն երկաթեաց ի ձեռնակապացն և յոտից երկաթոց և յանրոց պարանոցն շղթայիցն սարեացն...»: Այսպիսով, Արշակ Երկրորդ թագավորը ոչ միայն դատապարտված է եղել ցմահ ազատագրկման և մոռացման, այլև առանձնահատուկ կերպով բանտում կապված պահելուն: Եվ տվյալ դեպքում նրա նկատմամբ կիրառվել է երկու պատժատեսակ՝ «դառն կապանքներով» կապվելը և ցմահ բանտարկությունը: Կարելի է կարծել, որ տվյալ դեպքում այս երկու պատժատեսակներն էլ եղել են հիմնական:

Եղիշեի «Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին» երկում կապելու մասին նույնպես պահպանվել են հույժ կարևոր տեղեկություններ: Այս երկում նույնպես կապելը հանդես է գալիս որպես ծիսական խափանման միջոց, քննության մեթոդ և պատժատեսակ: Եղիշեն գրում է, որ Իրանի թագավոր Հագկերտ Երկրորդը հրամայել է հավատափոխությունից հրաժարված հայոց այրուձիու հրամանատար Գարեգինին «Կապեալ ոտիք և կապեալ ձեռք գերկեամ մի տուալ ի չարչարանս, և հանեալ ի բաց գտերութնն ի մմանէ՝ ընկալալ զվճիռ մահու»⁷: Ինչպես դա ակնհայտ է, Գարեգին իշխանը՝ դատապարտվելով մահվան, կապվել և չարչարվել է այնպիսի ձևերով, ինչպես ժամանակին Գրիգոր Լուսավորիչը մահվան դատապարտվելիս: Այդպես կապված վիճակում Գարեգինը երկու տարի պահվել է անազատության մեջ, ենթարկվել կտտանքների, զրկվել իշխանությունից, բայց հետո ներում ստացել և ազատվել: Փաստորեն այստեղ երկու տարով կապվելը, ազատագրկվելը, կտտանքների, անարգանքի, ստորացումների ենթարկվելը, պաշտոնագրկությունը և մահապատիժը (որը չի իրականացվել) հանդես են եկել որպես ինքնուրույն պատժատեսակներ:

Այդ փաստը հիմնավորվում է Եղիշեի մեկ այլ վկայությամբ: Նա պատմում է, որ հայ զինվորականներին հավատափոխության հակելու նպատակով զրադաշտական կրոնի չարասեր սպասավորները նրանց տանջել են, որից հետո «...նովին կապանօք անցուցին տեղսն արգելանին»: Դա արվել է պարսից թագավորի հրամանով, որը «զամենայն վնասուն պատճառս արկաներ զկապելովքն, և զայս առնէր սատանայական խրատուն»⁷: Այսպիսով, նորից հաստատվում է, որ կապելը և կտտանքների ենթարկելը ոչ թե կամայականություն է, այլ կատարվել է սատանայական խրատների, այն է՝ զրադաշտական իրավունքի նորմերի հիման վրա:

Եղիշեն հիշատակում է նաև հայ զինվորականներին կապելու և ստորացնելու բոլորովին մի նոր տեսակի մասին: Վերոնշված դեպքից 12 օր հետո Իրանի թագավոր Հագկերտ Երկրորդը ճաշկերույթի

է հրավիրել քրիստոնյա զորականների, նրանց առատորեն կերակրել: Իսկ երբ նրանք հեռանալիս են եղել, ապա «...արգելին զոմանս ի նոցանէ ձեռս ետս կապելով, և զխոնջանունսն կնքելով և զգուշութեամբ պահելով՝ էր որ գերկուս աուրս, էր որ գերիս»⁸: Կապվել են նրանց ձեռքերը և կնքվել-կապվել խոնջանների (շավարների) կապերը, և այդ վիճակում նրանք բանտարկվել են երկու-երեք օր: Որպեսզի առատորեն ուտելուց հետո չկարողանան զուգարան գնալ և աղտոտվեն: Նման դժոխային պատկերներ կան «Արտա Վիրապ Նամակի» 80-րդ և 98-րդ գլուխներում⁹: Եվ դա արվել է ոչ միայն ֆիզիկական տվայտանքներ պատճառելու, այլև քրիստոնյա իշխանների արժանապատվությունն առավել չափով և հրապարակորեն նսեմացնելու, նրանց զղջման հակելու և զրադաշտական դարձնելու (ուղղելու) նպատակով:

Ըստ Եղիշեի «չարաչար կապվելու» է դատապարտվել մարզպան Վասակ Սյունին: Եղիշեն պատմում է, որ 251 թվականի հայկական ապստամբությունը ճնշելուց հետո դրա ղեկավարների նկատմամբ Տիգրանում տեղի է ունեցել դատավարություն: Վասակի կողմից զանազան հանցանքներ (պետական դավաճանություն, ապստամբության կազմակերպում և այլն) կատարելու փաստը հիմնավորելուց հետո նրա նկատմամբ կայացվել է դատավճիռ, որից անմիջապես հետո դատավարության դահլիճ է մտել դահճապետը՝ այն կիրառելու համար: «...Եվ մտալ նա վաղվադակի առաջի ամենայն մեծամեծացն, մերկացոյց ի մմանէ զպատին գոր ուներ յարքունուստ, և զգեցոյց նմա (Վասակին) հանդերձ մահապարտի: Կապեցին զոտս և զձեռս, և կանանցաբար նստուցին ի ձի մատակ. տարան և ետուն յայն զընդան, ուր կային մահապարտքն ամենայն»¹⁰: Այսպիսով, Վասակին ոչ միայն կապել են, այլ նաև հատուկ կերպով նսեմացրել նրա պատիվն ու արժանապատվությունը, «կանանցաբար» նստեցրել մատակ ձիու վրա, հրապարակավ ենթարկել ծաղրի և այդ վիճակում ուղարկել գնդան:

Դրանով Վասակի չարչարանքները չեն ավարտվել: Եղիշեն գրում է. «Եվ օր ըստ օրէ բերեին իբրև զգէլ ընկենուին ի մեծ հրապարակին, ձաղէին և այպանէին, և տեսիլ ամենայն կարաւանին զնա առնէին: ...Եվ իբրև այսպէս յամենայն կողմն հարէալ վատթարացաւ, անկաւ զախտս դժնդակս անդէն ի կապանս: Ջեռաւ փոր նորա, և հարան և տրորեցան զոզք նորա, և քամեալ մզեցաւ թանձրամսութիւն նորա: Եռացին որդունք ընդ աչս նորա և ի վայր տրացին ընդ ռունգս նորա. խցան լսելիք նորա, և ծակոտեցան չարաչար շրթունք նորա. լուծան ջիք բազկաց նորա, և յետ կոյս կորացան կրկունք ոտից նորա: ... և էջ ի դժոխս անհնարին դառնութեամբ»¹¹: Այսպիսով, ամեն օր Վասակին ձեռքե-

րը, ոտքերը (և, ըստ երևույթին, պարանոցն ու բերանը նույնպես) կապած վիճակում բանտից քարշ են տվել թագավորական պալատի առջևի մեծ հրապարակ, ցուցադրել կապված, ստորացուցիչ վիճակում և այն տեսքով, ինչպիսին ունեին գրադաշտական դժոխքում հավիտյանս տառապող որոշ մեղավորներ (Արտա Վիրապ Նամակիե 54-րդ, 98-րդ, 71-րդ գլուխներ)¹²: Իսկ «ծակոտեցան չարաչար շրթունք նորա. լուծան ջիլք բազկաց նորա, և յետ կոյս կորացան կրկունք ոտից նորա» նախադասության իմաստից կարելի է հետևություն անել, որ դահիճները նրա ոտքերը հատուկ հարմարանքների միջոցով նմանեցրել են դևերի ոտքերին՝ կրունկները ոլորելով դեպի առաջ: Դիշտ այնպես, ինչպես կապիճներ և կոճղեր օգտագործելով փորձում էին դա անել Գրիգոր Լուսավորչի ոտքերի հետ՝ նրան դիվական տեսք տալու համար: Եվ որին կապելու և դրա հետ զուգորդված բոլոր գործողությունները նույնպես հրապարակավ կատարվում էին թագավորական պալատի առջևում, որի մոտ գտնվում էր բանտը:

Այս նկարագրությունից ակնհայտ է դառնում նաև, որ Եղիշեի պատկերացումը դժոխքի մասին լինում էր գրադաշտական է: Դրա մասին են վկայում նրա կողմից Վասակի հետ կատարվող դիվական փոփոխությունների նկարագրությունները և նրա այն եզրակացությունը, որ նա «ճաշակեաց զմահ հեղձամղձուկ, և էջ ի դժոխս անհնարին դառնութեամբ»¹³: Դրանով հաստատվում է այն փաստը, որ հայ հոգևորականների համար գրադաշտական և քրիստոնեական դժոխքները եղել են նույնություն: Տարբեր են միայն այնտեղ ընկնելու պատճառները:

Հանցագործներին զանազան ձևերով կապելու մասին կարևոր տեղեկություններ է պարունակում Ղազար Փարպեցու «Հայոց պատմությունը»: Խորհելով այն մասին, թե Վասակ Սյունին մասնակցելու՞ է արդյոք 451 թվականին պլանավորվող ապստամբությանը, նա նշում է, որ այդ դեպքում պարսկական արքունիքում որպես պատանդ պահվող նրա երկու որդիները կարող են ենթարկվել «բազմաժամանակեայ կարևոր կապանաց և բանդից դիպեալք՝ տանջին անխնայ»¹⁴: Այսպիսով, փաստվում է, որ Իրանում գոյություն է ունեցել կապելու ձևով այնպիսի պատիժ, ինչպիսին է զնդաններում շղթաներով «Բազմաժամանակեայ կարևոր կապանքների» մեջ պահելը:

Իր երկի մեկ այլ հատվածում Ղազար Փարպեցին պատմում է, որ պարսիկները Բասենի եպիսկոպոս Թաթևիկին ուժաստանում պահել են «խիստ կապանօք» (ծանր կապանքներով): Նա նշում է նաև, որ Իրանի Սիհրներսեհ հազարապետը բանտապահներին հրամայել է հայ կապյալ նախարարներին ու սեպուհներին «տանել և զնոսա խիստ կապանօք պահել», մինչև որ հաջորդ օրը թագա-

վորն անձամբ նրանց քննության ենթարկի: Հաջորդ օրն առյանն անձամբ վարող թագավորը հրամայել է «զապատամբսն հայոց կապանօք ածել առաջեալ»¹⁵: Փարպեցին պատմում է նաև, որ դատավարությունից հետո Հազկերտ Երկրորդը հրամայել է (դատավճիռ է կայացրել) 31 հայ նախարարների, սեպուհների և հոգևորականների «խիստ կապանօք պահել անդէն ի Վրկանի»¹⁶: Եվ խիստ կապանքները, որոնք եղել են երկաթից, տվյալ դեպքում կիրառվել են որպես առանձին պատժատեսակ՝ զուգորդված ազատագրկման հետ:

Մեկ այլ տեղում Ղազար Փարպեցին նշում է, որ քուշանների դեմ արշավանք սկսելուց հետո Հազկերտ Երկրորդը նրանց իր գորքի հետ տեղափոխել է Ապար աշխարհի Նյուշապուհ քաղաքի միջնաբերդ: Չեն տեղափոխվել միայն քահանաներ Սամուելն ու Աբրահամը, որոնք առյանի կողմից դատապարտված էին «բուռն կապանքների» և չարաչար մահվան¹⁷:

Այնուհետև, Հազկերտ Երկրորդը հրաման է արձակել մահապատժի ենթարկել այն եկեղեցականներին (Հովսեփ կաթողիկոս, Ղևոնդ երեց և այլք), որոնք թողնվել էին «...կապեալս ի Նյուշապուհ ի դղեկին»: Նա դահիճներին պատվիրել է «երթալ փութով յառաջ քան զինքն, և հանել գտորք քահանայսն ի բանտէն, ուր էին կապեալք նորա և նախարարքն հայոց, և տանել զնոսա հեռի ի քաղաքէն յանկոխ և յանապատ տեղի և անդ չարալլուկ տանջանօք, որպես և կամեսցի, բարձցէ զնոսա ի կենացս»¹⁸: Ավելորդ հուզումներ չառաջացնելու համար նախապես լուր է տարածվել, որ նրանք՝ Հովսեփ կաթողիկոսը և մյուս հոգևորականներն ազատվելու են: Նրանց «ազատելու» համար բերդ է եկել դահիճների, մոզերի և արհեստավոր դարբինների բազմություն՝ «ջահիւք բազօք սաստկապես լուցելովք»¹⁹: Դարբիններն իրենց բերած գործիքներով սկսել են «խարտել, կտրել և ի բաց հանել զերկաթսն ի ձեռաց և յոտից, և ի պարանոցէ սրբոցն. և գոր ոչն կարասցեն կտրել խարտոցօքն՝ ուռամբք ջարդեալ զբեռս երկաթոյն, դնելով ի վերայ սալիցն, բեկեալ հանցեն ի բաց: Զանզի ստուարք էին և ծանունք քան զբնութիւն ամենայն երկաթոյ, որք զայլ մահապարտսն կապեին»²⁰: Այսպիսով, կասկած չի կարող լինել, որ եղել են «կարևոր կապանքների», «խիստ կապանքների», «բազմաժամանակյա կարևոր կապանքների», «չարաչար և դառն կապանքների», «բուռն կապանքների», «խոնջանները կապելու» և «Ավետարանը կապելու» ծիսական խափանման միջոցներ, քննության մեթոդներ ու պատժատեսակներ: Եվ դրանք նույնություն չեն: Մասնավորապես, Խոր Վիրապի կամ այլ միջոցներով մահվան դատապարտվածները երկաթյա շղթաներով կամ թուկերով կապվել են ձեռքերից, ոտքերից, պարանո-

ցից, երբեմն էլ՝ բերանից: «Բազմաժամանակյա կարևոր կապանքների» ենթարկվածները կամ կապված վիճակում պատիժը բանտում կրողները նույնպես կապանքների են ենթարկվել որ Վիրապ նետվածների նման, ինչպես Արշակ թագավորը Անհուշ բանտում: Բանտ, որը, անկասկած, նմանեցված է եղել դժոխքին: Դրանց կիրառման նպատակը եղել է հատուցումը, բայց ոչ ուղղումը կամ վերադաստիարակումը: Իսկ մնացյալ կապելու ձևերը եղել են նախաքննության կատարման ծիսական ձևեր ու մեթոդներ, որոնք նույնպես ունեցել են պատժին բնորոշ որոշ նպատակներ՝ արդարության վերականգնում, հանցագործին զղջման ու ապաշխարության հակել, նրան ուղղում, վերադաստիարակում:

Մյուս իրավահայտ աղբյուրը, որում բազմապիսի կապելու ձևերը ներկայացված են որպես խափանման միջոցներ, քննության ծիսական մեթոդներ և օրինական պատժամիջոցներ՝ Գրիգոր Լուսավորչի «Հաճախապատում ճառքն» է: Այդ կրոնաիրավական և փիլիսոփայական երկը հայկական վաղ քրիստոնեական և գրադաշտական իրավունքի ճանաչման պատմական աղբյուր է: Այն հիմնավոր ապացույցներ է պարունակում այն մասին, որ գրադաշտական իրավունքը, և մասնավորապես, դրա մաս հանդիսացող կապելու ինստիտուտը, եղել է նաև հայկական: Այն նաև վկայում է այն մասին, որ քաղաքակրթությունների ու իրավական համակարգերի հերթափոխում, հաջորդականության ու ժառանգականության սկզբունքների հիման վրա, գրադաշտական իրավական համակարգը չնչին բացառություններով (ամուսնա-ընտանեկան իրավունք և այլն) քրիստոնեացվել է շարունակել է գործել Մեծ Հայքում՝ միաձուլվելով Գրիգոր Լուսավորչի ու Տրդատ Մեծ թագավորի ջանքերով ներմուծված ու ներդրված հայկական վաղ քրիստոնեական իրավունքի հետ: Մասնավորապես, հայկական քրիստոնեական իրավունքին է անցել ամբողջ գրադաշտական պատժահամակարգը:

«Բանդը և կապանքը», որպես երկրավոր դատավորի կողմից հանցագործների նկատմամբ կիրառվող օրինական խափանման միջոց և պատժամիջոց, որպես նրանց, ինչպես նաև պոտենցիալ հանցագործներին ահաբեկելու, նրանց ուղղելու, վերադաստիարակելու միջոց և հատուցում՝ հիշատակված է «Հաճախապատում ճառքի» Ե ճառի 59-րդ տանը: Դրանում ասված է. «Ձի որպես գերկրաւոր դատաւորս իրաւարարս ասեմք, որ գշարագործս և գայլիդս և գանիրաւս ի բանդս և ի կապանս և ի տանջանս և ի սատակումն մարմնոյ մատնեն, զի խաղաղութիւն առցէ աշխարհս, և ինքն փառաւորեսցի, այսպէս իմանամք և զԱստուծոյ դատաստանն»²¹: Այսպիսով, բանդն ու կապանքը, տանջե-

լը, և, նույնիսկ՝ «սատակեցումը», հայտարարվում են հանցագործների նկատմամբ կիրառվող քննության կատարման օրինական եղանակներ, խափանման միջոցներ և պատժամիջոցներ՝ կիրառվող Աստծո դատարանի կողմից, Աստծո դատաստանի ժամանակ: Նման պատկերացում Աստվածաշնչում կամ որևէ քրիստոնյա ջատագովի երկում բացակայում է: Բայց առկա է գրադաշտական աղբյուրներում: Այն նման է Չինվատ կամրջի մոտ իրականացվող գրադաշտական աստվածային դատաստանին, որի ժամանակ արդեն զղջումն ու աղաչանքը ոչ մի նշանակություն չունեն: Իսկ երկրային դատաստանի ժամանակ ունեն: Եվ բանդի ու կապանքների, տանջանքների ու մահ պատժառելու գլխավոր նպատակը ոչ թե և ոչ միայն մեղքի քավումն է և հատուցումը կատարածի համար, այլ նաև հանցագործի հետդարձը հանցավոր ճանապարհից ու նրա փառավորեցումը, այն է՝ դժոխքից փրկվելը և Երկնային Թագավորության արժանանալը (հատուկ պրեվենցիա և դրա արդյունք): Ինչպես նաև (և դա ակնհայտ է Գրիգոր Լուսավորչին կապելու, քննելու և կապված վիճակում որ Վիրապ նետելու ամբողջ գործընթացից) երկրի խաղաղեցումը (ընդհանուր պրեվենցիա): Այն է՝ հասարակության ահաբեկումը և նրա անդամներին չարագործություններից, պղծություններից ու անիրավություններից հեռու պահելը:

«Հաճախապատում ճառքի» Ը ճառի 92-94-րդ տներում նորից վկայվում է բանդի ու կապանքի կիրառման իրավական, օրինական ու օգտակար լինելը հասարակության համար: Դրանցում ասված է հետևյալը. «Եւ միշտ սպառնալիք իշխանաց և դատաւորաց առ անխտիրսն ի չարիս, առ սուտս և երդմնասուտս, նենգաւորս, գողս, սպանողս, շունս, կախարդս, դիւթս, և որ այլ ևս են հոյլք մեղաց: Չորս բանդիւք և երկաթի կապանաւք և պէսպէս տանջանաւք խոշտանգեն և մահ ի վերայ ածեն, զի այլք երկիւղ ունիցին և արգելցին յանխնայ անաւրեւութենէն: Իսկ որ խրատին և գան ի լաւութիւն կարգաց և իրաւանց թագաւորի, ի միամտութեանն և ի հպատակութեան կացուցանեն զանձինս, այնպիսեսացն փառք և պատիւ և պարգևք ազատութեան շնորհենէն»²²: Ինչպես ակնհայտ է դառնում այս տներից, բանդեր ու կապանքներ կիրառելը նորից դիտվել է որպես մեղավորին զղջման հակելու, մեղքերը խոստովանելու և մահվանից (և մահապատժից, և դժոխքից) փրկելու, ազատելու միջոց: Ինչը Գրիգոր Լուսավորչին խոստանում էր Տրդատ Մեծ թագավորը՝ նրա նկատմամբ զանազան տեսակի կապանքներ կիրառելիս: Միաժամանակ այստեղ նորից և հատուկ կերպով շեշտվում է պատժի ընդհանուր կանխման նպատակը: Կապելը, մահապատժի և այլն կիրառվում են նաև մարդկանց վրա երկյուղ

տարածելու և «անխնա անօրինականությունը» արգելելու համար:

«Հաճախապատում ճառքի» ԺՁ ճառի 15-16-րդ տներում հերթական անգամ խրախուսվում, քաջալերվում են բոլոր նրանք, ովքեր հանցանքներ գործելուց հետո դատարանում անկեղծորեն զղջացել, մեղքերը կամովին խոստովանել են, բռնել ուղղվելու և վերադաստիարակվելու (քրիստոնեություն ընդունելու) ճանապարհը: Իսկ նրանց հասցեին, ովքեր դա անել հրաժարվել են, Աստուծու անունից Գրիգոր Լուսավորիչը սպառնում է «...հրով և ցրտով, հրով և սառամանեաք, քերանովք և հարուածովք, քանդիւք և կապանաք, սովով և ծարաւով, սրով և մահու, սպառնալեաք և ողորջանաք, զի երկչոտն զարհուրեսցի և արին կակղասցի»²³:

Այս ամենից կարելի է հետևություն կատարել, որ եթե նախաքննության կամ դատաքննության ժամանակ կապելու և այլ տանջալից մեթոդներ կիրառելու ընթացքում հանցագործության սուբյեկտը հակվել է անկեղծ զղջման, խոստովանել մեղքերը և կանգնել ուղղման ու վերադաստիարակման ուղու վրա, ապա կապելը մնացել է որպես դատավարական խափանման միջոց և քննության գործուն մեթոդ: Նման դեպքում հանցագործի ահաբեկման, ուղղման և վերադաստիարակման, ինչպես նաև հասարակության ահաբեկման, «լավության կարգերին», այն է՝ թագավորի ու եկեղեցու սահմանած, պետության հարկադրանքի ուժով ապահովված իրավունքի նորմերին ենթարկելու նպատակները ձեռք են բերվել առանց կապելը որպես պատիժ (սովորաբար կիրառվող ազատագրկման, կամ որ Վիրապ մետելու, կամ այլ կերպ մահվան դատապարտելու հետ) կիրառելու միջոցով: Եվ այն կապվածները, որոնք քննության ընթացքում զղջացել, հնազանդվել են նոր օրենքներին, հայտարարվել են արձակման, թողության ու խրախուսման արժանի՝ անկախ կատարած հանցանքի ծանրության աստիճանից: Այդպես թողության և պարգևների արժանացան հայ որոշ նախարարներ, որոնք կապվել էին մինչև 451թ. ապստամբությունը և դրանից հետո:

«Հաճախապատում ճառքում», որպես հանցագործությունների կանխման ու նախականիման օգտակար (արժեքավոր), առավել գործուն միջոց, օգտագործվում է դժոխքում հավիտյանս կապվելու զաղափարը: Եթե երկրային դատարանում հնարավոր է անկեղծորեն զղջալ, խոստովանել մեղքերը և ազատվել քրեական պատժից ու պատասխանատվությունից, մասնավորապես՝ կապվելուց, ապա դժոխքում դա անել հնարավոր չէ: Այդ զաղափարն առավել վառ արտահայտված է Ի ճառի 44-րդ տանը: Դրանում ասված է. «Իսկ ձեռք որ ըստ աղտեղի ցանկութեանց ի յամաթոյսն չարամերձեալ ինքեան և կամ գործակցաց ախտասիրաց, և դարձեալ որ

գողանայ, որ տանջեն և նեղեն և սպանանեն, այն ձեռք կապին հրեղեն կապանաք և մատնին անվախճան տանջանացն անշէջ հրոյն, և ջնջին ի կենդանի գրոյն տախտակացն Քրիստոսի»²⁴: Ի ճառի 48-րդ տանն էլ ասված է. «Իսկ որ զարտուղեցան ոտք յարդարութեան ճանապարհէն, և գրահետ եղեալ մոլորեցան ի չար անդր ի վնասակարսն ընթանալով, յանարբութիւն, յաւազակութիւն, յապիրատութիւն, ի ստահակութիւն, անիրաւ յամենայն ճանապարհս գնալ որ տանի ի կորուստն յախտենից, այնպիսի ոտք մեկնեալ ի կենաց անտի առաքին ի վիհս դժոխոց, որ ոչ իցէ վախճան և կամ հանումն ի կապանաց տանջանացն լուծանել»²⁵:

«Հաճախապատում ճառքի» Ի ճառի այս տներից նորից ակնհայտ է դառնում, որ երկրային կյանքում հանցագործություններ կատարած, դատարանների կողմից կապված, կապանքների ու մահվան դատապարտված և այդպիսով դժոխք առաքված մարդկանց հոգիները կապանքներից ազատվելու հնարավորությունից հավիտյանս զրկված են: Այնտեղ արդեն հանգրվանած ու կապված մարդու հոգու զղջումը որևէ նշանակություն չունի: Դա արդեն լիարժեք հատուցում է երկրային կյանքում կատարած հանցագործությունների համար: Բայց հատուցումը գրադաշտական (և վաղ քրիստոնեական) իրավունքում, ինչպես դա ակնհայտ է, դիտվել է միայն որպես պատժի ծայրահեղ, ոչ օգտակար նպատակ. Իրացման ենթակա նպատակ միայն այն դեպքում, եթե սպառված են պատժի մյուս նպատակներին հասնելու՝ զղջման և մեղքերը խոստովանելուն հակելու, ուղղելու և վերադաստիարակվելու հնարավորությունները:

«Հաճախապատում ճառքում» առկա պատկերացումներն էլ այն մասին, որ դժոխք ընկած հոգիները դևերի ու խրաֆստարների (իսկ երկրային կյանքում՝ երկրային քննիչների ու դատավորների) կողմից բանդի ու կապանքների միջոցով ենթարկվում են զանազան տանջանքների՝ ակնհայտորեն գրադաշտական են: Նման նորմեր, պատկերացումներ, արժեքային դատողություններ գտնել 1-3-րդ դարերի վաղ քրիստոնեական կրոնաիրավական աղբյուրներում հնարավոր չէ: Այդ դարերում եղել են միայն քրիստոնեական ոչ լեզվաբան և ոչ լեզու կամ կիսալեզու համայնքներ, որոնցում դատավորներ և բանտեր, ինչպես նաև մարդկանց կապելու և տանջելու անհրաժեշտություն ու հնարավորություն չի եղել: Դժոխքի ու նրանում գոյություն ունեցող բարքերի, հոգիներին կապելու, կապված վիճակում կախելու մասին պատկերացումներ այդ աղբյուրներում նույնպես չկան:

¹ Պետք է նշել, որ ձիու հետ կապված այս պատմությունը որոշ հայ պատմաբաններ և գրականագետները համարել են Բուզանդի հնարած պատմություն կամ առասպել: Բայց դա մոլորություն է: Բանն այստեղ ձին չէ, այլ այն, որ Տիրան թագավորը ստել և խաբել է, այն էլ՝ չնչին պատճառով: Իսկ ստելը և խաբելը գրադաշտական իրավունքով համարվել են ծանր հանցագործություններ: Դրանց համար նախատեսված պատիժը եղել է կուրությունը, իշխանագրկունը և մահը: Ավելորդ չի լինի ասել, որ կույրը, խուլը, կուզ ունեցողն իրավունք չունեն այլևս թագավորել, և ըստ այդ իրավունքի մեխանիկորեն իշխանագրկվում էր կամ էլ գրկվում իշխանության ժառանգումից:

² Տե՛ս, Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Երևան, 1987, էջ 82-84:

³ Տե՛ս, Փավստոս Բուզանդ, նույն տեղում, էջ 198-199:

⁴ Տե՛ս, Փավստոս Բուզանդ, նույն տեղում, էջ 198, 260, 316-318:

⁵ Տե՛ս, Փավստոս Բուզանդ, նույն տեղում, էջ 318-319:

⁶ Տե՛ս, Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989, էջ 26:

⁷ Տե՛ս, Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, էջ 40:

⁸ Տե՛ս, Եղիշե, նույն տեղում:

⁹ Տե՛ս, Արտա ՎիրապՆամակ, էջ 101, 110:

¹⁰ Տե՛ս, Եղիշե, նույն տեղում, էջ 276:

¹¹ Տե՛ս, Եղիշե, նույն տեղում, էջ 280-282:

¹² Տե՛ս, Արտա Վիրապ Նամակ, էջ 85, 96, 110-111:

¹³ Տե՛ս, Եղիշե, նույն տեղում, էջ 280:

¹⁴ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1982, էջ 132:

¹⁵ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 178, 192, 194 :

¹⁶ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 204-205: Սինքրոն թարգմանության մեջ այս տողերը թարգմանված են որպես «խիստ կալանքի տակ պահել», որը սխալ թարգմանություն է: Խոսքը հայ ապստամբներին խիստ կալանքների մեջ ազատագրելու, և ոչ թե խիստ կալանքի ենթարկելու մասին է:

¹⁷ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 204-206:

¹⁸ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 210:

¹⁹ Ինչպես տեսնում ենք, մահապատիժ իրականացնողները եկել են գիշերը, արշտրականչին, ջահերն առջևում բռնած: Գիշտ այդպես էլ ժամանակին մոգերն ու դահիճները մոտեցել են այն վայրին, որտեղ կար դախմա (դահմա, դաքմա), և որի մոտ գիշերով նրանց սպասում էր Սուրբ Հռիփսիմեն՝ դախմայի վրա մահապատժի ենթարկվելու համար (Ազաթանգեղոս, 197-րդ պարբ, էջ 114): Եվ գիշերը ջահերով հանդիսավոր երթ կատարելը դեպի դախմա՝ հանցագործների նկատմամբ գրադաշտական մահվան ծես սկսել է նշանակում (հասկանալի է, որ արդարակյացների դիակների հուղարկավորումը դախմայի վրա կապելու միջացով կատարվել է ցերեկը): Գիշերը համարվել է Ահրիման դևի ստեղծած, և դևերի ու դիվանման մարդկանց արարքների ժամանակ: Դրա համար էլ նման մարդիկ մահապատժվել են գիշերը:

²⁰ Տե՛ս, Ղազար Փարպեցի, նույն տեղում, էջ 218:

²¹ Տե՛ս, Հաճախապատում ճառք//Մատենագիրք հայոց, Ա հատոր, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, էջ 29:

²² Տե՛ս, նույն տեղում, էջ 50:

²³ Տե՛ս, Հաճախապատում ճառք, էջ 100:

²⁴ Տե՛ս, Հաճախապատում ճառք, էջ 117:

²⁵ Տե՛ս, Հաճախապատում ճառք, էջ 117: Նշված Ի ճառի 48-րդ տանն օգտագործված է .գրահետե, իսկ Ազաթանգեղոսի գրքի 147-րդ պարբերությունում? .գրահեղեղեբառերը (էջ 88): Դրանք, ինչպես նաև .գրախոսե բառը հուշում են, որ գրադաշտական պետության և իրավունքի հիմնադիր Սպիտակ Սպիտամա Չորոաստրի, կամ Չարդաշտի կամ Չարդուշտի անունը հայ եկեղեցականները դիտավորյալ կերպով աղավաղել և Չրադաշտի են վերածել՝ «կեղծ սրբի», գրախոսի, գրահետի իմաստով: Այդպիսով նրա նկատմամբ արտահայտվել է արհամարհանք, և նրա անվանը տրվել բացասական բնույթ և իմաստ:

Самвел Хачатрян

Кандидат юридических наук, доцент, преподаватель ГГУ

РЕЗЮМЕ

*Связывание как мера пресечения, метод расследования и вид наказания
в зороастрийском и раннехристианском армянском праве*

В Авесте и в иранских зороастрийских источниках познания права часто описываются некоторые виды связывания веревками и цепями подозреваемых, обвиняемых и осужденных. Это являлось как мерой пресечения, так и методом судебного следствия, а также видом наказания и компонентом похоронного обряда. Такие обрядовые действия описываются и в армянских раннехристианских источниках познания права - в «Истории Армении» Агафангела, в «Истории Армении» Фавста Бузанда, в «Истории Армении» Лазаря Парпеци а также в книге Египше «О Вардане и армянской войне». В частности, Агафангел описывает историю связывания Григора Просветителя. Когда выяснилось, что состоящий в свите царя Великой Армении Тиридата Третьего Григор является отступником, так как он отказался от зороастризма и стал христианином, то в ходе расследования этого преступления он неоднократно подвергался ритуальному связыванию различными способами. Приговоренный в последствии к смертной казни, он был связан особо «тяжким» образом (ноги и руки притягивались к шее) и брошен в Хор Вирап - место, по своим характеристикам приближенное к зороастрийскому аду.

После подавления восстания 451 года суд при иранском царе Ездигерта Втором осудил многих армянских князей и духовных лиц, а также сатрапа Великой Армении Васака Сюни, к различным видам обрядового связывания и лишения свободы.

Обрядовое связывание впоследствии перешло в раннехристианское армянское право (религию) и применялось в средневековой Армении.

Ключевые слова: *Тиридат Третий, Григорий Просветитель, связывать, зороастрийская Армения, христианская Армения, Хор Вирап, ад.*

Samvel Khachatryan

Doctor of Law, Associate Professor, GSU Lecturer

SUMMARY

*Tying as a preventive measure, a method of investigation and a form of punishment
in Zoroastrian and early Armenian Christian Law*

Avesta and Iranian Zoroastrian sources of knowledge of law often describe certain types of tying by ropes and chains of suspects, defendants and convicts. It was both a preventive measure and a method of judicial investigation, as well as a component of ritual act. Such ritual-like actions are also described in ancient Armenian sources of knowledge of law – in the “History of Armenia” of Agathangelos, the “History of Armenia” of Faustus of Byzantium, the “History of Armenia” of Lazarus Pharpensis as well as Eghishe’s book “About Vardan and the Armenian war”. In particular, historian Agathangelos describes the story of tying of Gregory the Illuminator. Being the courtier of the King of Great Armenia Tiridates III, Gregory departed from Zoroastrism and adopted Christianity. During the investigation of this crime he was frequently tied in different ways as a part of a ritual. Later on he was sentenced to death, tied particularly “roughly” (arms and legs pulled to the neck) and thrown into Khor Virap – a place resembling the Zoroastrian hell.

After the suppression of the rebellion in 451, the court of the Iranian king Yazdegerd condemned many Armenian princes and clergymen, as well as the satrap of Great Armenia Vasak Syuni, to various types of ritual tying and imprisonment.

Ritual tying was afterwards adopted by the early Armenian Christian law (religion) and was used in medieval Armenia.

Keywords: *Tiridates III, Gregory the Illuminator, tying, Zoroastrian Armenia, Christian Armenia, Khor Virap, hell.*